

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПЛИВУ РІЗНИХ ІНСТИТУТІВ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ НА МОЛОДЬ, ЯКА НАВЧАЄТЬСЯ

У статті аналізується роль інститутів соціалізації як факторів формування правосвідомості молоді, що навчається. Показано можливості основних інститутів правової соціалізації молоді: сім'ї, освітніх закладів, засобів масової інформації.

Ключові слова: соціалізація, правова соціалізація, правосвідомість, молодь, що навчається, інститут соціалізації, агенти соціалізації.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство науковці визначають як суспільство соціальних трансформацій. Така характеристика вказує на те, що ціннісно-нормативне підґрунтя, на якому населення країни будувало свою суспільну поведінку, було зруйноване, а ціннісні "пустоти", які виникли, легко заповнюються новими орієнтирами і стереотипами. Особливо загрозливою така ситуація є для підростаючого покоління, чия ціннісно-нормативна система поки знаходиться в стадії формування і може бути деформована без особливих зусиль.

Особливої уваги в цьому контексті потребує формування правосвідомості особистості, яка є відображенням ставлення індивіда до правових суспільних цінностей, правової сфери держави загалом. Від рівня правосвідомості залежить не лише здатність особистості ефективно взаємодіяти в суспільстві, а й стабільність суспільного розвитку в цілому. Найбільш сприятливим періодом для формування сталої правосвідомості вважається юнацький вік, коли інтенсивно формуються самосвідомість, соціальна свідомість, ціннісно-правові установки.

Ціннісно-нормативна сфера особистості, яка включає в себе, зокрема, й соціальні установки щодо права та правових явищ, формується шляхом соціалізації. Від того, наскільки ефективно відбувається остання, залежить ефективність формування індивіда як члена суспільства. Одним з основних факторів указанного процесу є вплив інститутів соціалізації. Від їх характеристик, можливостей залежить якість соціалізації, зокрема правової. Оскільки для кожного вікового періоду різні інститути соціалізації відіграють неоднакову роль, то з огляду на вищезазначене нам видається актуальним дослідження особливостей впливу різних інститутів соціалізації на формування правосвідомості в юнацькому віці, зокрема в учнівській молоді.

Метою статті є аналіз особливостей впливу інститутів правової соціалізації на молодь, що навчається.

Результати теоретичного аналізу. Правосвідомість являє собою багатоаспектне явище. Одним з вимірів правової свідомості є соціально-психологічний, адже вказаний феномен опосередкований як психологічною, так і соціальною реальністю.

Російський дослідник Зирянов М.Ю., формулюючи визначення правосвідомості з позиції ціннісного підходу, визначає її як форму суспільної свідомості. Він вказує, що це такий рівень розвитку когнітивних, емоційних та поведінкових елементів на основі сформованих духовно-моральних якостей людини, коли економічні та інші важливі інтереси особистості облагороджуються моральними принципами, що забезпечує гармонійне співіснування її з суспільством [3].

Ратінов А.Р. розширює поняття правосвідомості та вказує, що під правосвідомістю слід розуміти сферу суспільної й індивідуальної свідомості, що відображає правову дійсність у формі юридичних знань і вмінь ними користуватися, оцінних ставлень до права й практики його застосування, правових установок і ціннісних орієнтацій, які регулюють людську поведінку в юридично значущих ситуаціях [8].

Гулевич О.А., яка проводила дослідження правосвідомості в руслі концепції соціальних уявлень, розглядає правосвідомість як один з феноменів соціального пізнання, який розуміється як пізнання соціального світу (правової реальності) буденною людиною, непрофесіоналом. Дослідниця вивчає правосвідомість як результат осмислення правової діяльності, підсумком якого стають соціальні уявлення про такі її елементи, як злочин, злочинець, жертва й працівники правових закладів [1].

Формування правової свідомості відбувається в процесі правової соціалізації індивіда. На сучасному етапі наукових досліджень у рамках соціальної психології вивченням проблем правової соціалізації займаються Абдюкова Н.В., Белобородов О.Г., Гавриловська К.П., Голинчик О.О., Гулевич О.А., Дідук І.А., Жадан І.В., Овдiєнко Л.Н., Сохан І.О., Хазратова Н.В., Ясюкова Л.А. та ін.

Дослідження з проблеми особливостей впливу різних інститутів соціалізації на формування правосвідомості торкаються ролі сім'ї та школи в процесі правової соціалізації (Заячковський О.А., Самигін П.С.), аналізу освіти як агента правової соціалізації (Каландаришвілі З.Н., Махрова М.В.), впливу

інформаційних технологій на правосвідомість (Надигіна О.В.), ролі засобів масової інформації в процесі правової соціалізації (Трет'якова О.В.).

Модель правової соціалізації можна розглядати через наявні в ній дві взаємопов'язані сторони: змістовну і функціональну. Сутнісна характеристика змістовної сторони правової соціалізації передбачає наявність у людини певної бази знань про правову систему суспільства, його правові норми. Функціональна ж сторона включає в себе такі складові, як загально-соціальні детермінанти, інститути, механізми, способи та агенти правової соціалізації.

Каландаришвілі З.Н. розрізняє інститути та агенти правової соціалізації. Інститути соціалізації – це конкретні групи людей, в яких безпосередньо набувається соціально-правовий досвід і засвоюються правові цінності. Референтність цих груп, характер їхньої життєдіяльності, спрямованість інтересів та цілей тощо і будуть визначати якість правової соціалізації. Становлення особистості відбувається під дією різноманітних впливів, що походять або від макро-, або від мікросередовища. Якщо мова йде про цілеспрямовані впливи, що здійснює суспільство на формування особистості, то це – агенти соціалізації. Вони діють на макрорівні через засоби масової інформації, культуру та мистецтво тощо і впливають на формування переконань, уявлень, ціннісних орієнтацій особистості в цілому.

Під агентами правової соціалізації слід розуміти ті елементи соціально-правового середовища (соціально-правові інститути, спільноти, конкретні заклади і люди), котрі забезпечують засвоєння особистістю правових і соціальних ролей, цінностей і установок [4].

Оскільки ми не ставили за завдання в нашій статті аналізувати принципи відмінності між агентами та інститутами соціалізації та, виходячи з того, що ці поняття близькі за змістом, надалі будемо використовувати загальноживаний термін "інститути соціалізації", маючи на увазі як цілеспрямовані, так і стихійні впливи при формуванні правосвідомості.

Важливу роль у правовій соціалізації молоді, що навчається, відіграють також спеціалізовані правові агенти: норми права (законодавство) – покликані інформувати громадян про їхні обов'язки і права, здійснювати виховну функцію, забезпечувати строгу форму соціального контролю – державний примус; органи правоохорони – виконують функції безпосереднього здійснення соціального контролю та функції виховання, істотно впливаючи на формування правосвідомості громадян; досудові правоохоронні органи – безпосереднє завдання – виховання правосвідомості громадян, від ефективності органів слідства й суду залежить створення більш-менш міцної впевненості громадян у тому, що основні суспільні цінності знаходяться під надійною охороною; органи правової ресоціалізації; спеціалізовані форми правової пропаганди – популярна юридична література, лекції на правові теми, які виконують інформаційну і виховну функції [9].

Роль неформальних агентів соціалізації молоді відіграють всі особисті зв'язки суб'єкта (його ровесники, співучні, товариші по роботі, по суспільній діяльності, по творчості тощо). Особливе місце серед джерел правової інформації належить особистому правовому досвіду, спостереженням.

Зупинимося на найбільш впливових для молоді, що навчається, агентах та інститутах правової соціалізації.

Засвоєння первинних правових уявлень відбувається, перш за все, в рамках *сім'ї*. Сім'я є фундаментальним інститутом, який визначає соціальні норми поведінки, регламентує взаємини між членами сім'ї, між сім'єю та суспільством.

Роль сім'ї як транслятора правових знань і цінностей зберігається в період навчання молоді людини в школі, на стадії її активного спілкування з однолітками.

Деякі дослідники схильні вважати роль інституту сім'ї стосовно правової соціалізації ключовою, пояснюючи це здатністю сім'ї передавати з покоління в покоління цінності та зразки поведінки, які не можуть не впливати і на правові уявлення та правову поведінку підліткової особи. Сім'я транслює дитині власні знання і зміст доступних їй правових понять, а також свої ціннісні судження про них, а дитина, у свою чергу, сприймає ці правові цінності не замислюючись, оскільки вони виступають для неї як очевидні та безсумнівні. Засвоєні таким чином орієнтації мають високу сталість порівняно з іншими соціалізувальними впливами [10; 12].

Разом з тим, слід зазначити, що виховний потенціал сім'ї та ефективність його реалізації зумовлені багатьма факторами об'єктивного та суб'єктивного характеру. До них належать структура сім'ї, матеріальні умови життєдіяльності сім'ї, особистісні характеристики батьків, психологічний клімат у сім'ї тощо. Успіх правової соціалізації силами сім'ї також суттєво залежить від рівня правової грамотності і правової культури її дорослих членів.

Але дослідники застерігають повністю покладатися на "сімейний" компонент у правовій соціалізації, оскільки батьки в основному самі "право" ніколи й ніде не вивчали, воно в них знаходиться в стані самовивчення або саморозвитку в процесі життєдіяльності. Зокрема, Заячковський О.А. звертає увагу на те, що на сучасному етапі сім'я через низький рівень правової обізнаності, грамотності, через об'єктивну складність правової інформації у відношенні інформаційного впливу на дитину безсила. Тобто сім'я меншою мірою відповідальна за засвоєння правової ідеології та прищеплення правової грамотності, але більшою – за формування правової психології, а саме за формування правових цінностей і установок на дотримання правових норм як таких [2]. Виконання цих задач утруднюється в умовах аномії сучасного суспільства.

Отже, роль сім'ї в процесі правової соціалізації є значною на ранніх її етапах, а в юнацькому віці відбувається розширення кола агентів соціалізувального впливу, і сім'я втрачає домінуючу позицію та стає фактором низької ефективності формування правової культури.

Другим важливим інститутом правової соціалізації молоді, що навчається, є *інститут освіти*. Освіта складає істотну частину процесу соціалізації. Завдяки освіті здійснюється передача створених і накопичених попередніми поколіннями матеріальних та духовних цінностей, у тому числі й правових, традицій, досвіду, залучення до них людини, перетворення її на повноцінного члена суспільства, що сприяє підтриманню досягнутого рівня культурного розвитку і його подальшого вдосконалення.

Загальноосвітні школи формують елементарні вміння в царині правозастосувальної діяльності, елементи громадянськості, дисциплінованість у системі суспільних відносин. Тобто, в учнів формуються елементарні правові уявлення, установки на дотримання правових норм, поведінкові стереотипи. Шкільна молодь засвоює можливість власного соціального і правового статусу, усвідомлює ступінь відповідальності за свої вчинки та дії. У той же час школяр, не будучи повністю дієздатним громадянином, поки що практично не включений у соціально-правові відносини. Тому потреба в більш серйозних і системних знаннях, а також можливість застосовувати їх на практиці виникають у нього пізніше, у післяшкільний період [2].

Загальноосвітня школа в основному формує когнітивний елемент правової свідомості, передаючи інформацію про статус громадянина в суспільстві, про форму держави, про інститути і галузі системи права, про поняття зі сфери негативної соціалізації, які мають важливе значення для передачі цінностей і досягнень правової культури суспільства і способів їх засвоєння (аксіологічний компонент освіти).

При цьому Каландаришвілі З.Н. вказує на те, що не слід перебільшувати роль інституту освіти в процесі правової соціалізації особистості. Адже навіть при цілеспрямованому вирішенні соціальних завдань навчання він лише створює сприятливі передумови успішної правової соціалізації молоді. На сьогоднішній день головне завдання загальноосвітніх закладів у процесі правової соціалізації особистості полягає в формуванні активної життєвої позиції і громадянськості молодої людини, її бажання та готовності до позитивної самореалізації в конкретних соціально-економічних умовах, у залученні до досягнень і цінностей правової культури суспільства [4].

Певцова О. вважає, що отримані в школі знання не пов'язані з емоціями, установками, досвідом людини, тому вони є "мертвими" і перестають регулювати поведінку [7]. Однією з причин слабкості шкільної правової освіти дослідники також називають її формалізацію [2].

Державні освітні стандарти передбачають реалізацію концепції безперервної правової освіти, що починається зі школи і продовжується в закладах професійної освіти різного рівня.

Говорячи про професійну освіту в рамках правової соціалізації, часто йдеться про набуття правових компетенцій. Якщо заклади загальної освіти націлені на формування загальногромадянських правовірно-компетенцій учнів, то вищі учбові та професійні заклади інституціонально відповідальні за формування загальногромадянських і професійних правових компетенцій.

Махрова М.В. вказує на двоїстий характер правових впливів у рамках закладів, де молодь здобуває професійну освіту: тут відбувається як правова освіта, так і правова соціалізація. Правова освіта являє собою цілеспрямований процес формування правових компетенцій студентів, що контролюється суспільством (державний освітній стандарт). Правова соціалізація є багато в чому вільним та стихійним обміном знаннями, соціальним досвідом і цінностями між суспільством, професійною групою й особистістю, результатом якого виступають правова свідомість молодих професіоналів та їхні правові переконання [5].

Правова освіта в професійних навчальних закладах відбувається в двох напрямках. Перший продовжує традиції школи з виховання громадянина, тобто в професійних навчальних закладах відбувається етап вторинної соціалізації. Другий напрямок – правова професійна освіта студентів. Тут відсутні попередники, а навчальний заклад стає тим інститутом, що несе відповідальність за залучення особистості до норм, що регулюють зміст, форму та межі прояву професійної компетентності. Отже, у професійних навчальних закладах відбувається процес первинної соціалізації студента як представника в майбутньому певної професійної групи. Вказаний процес відбувається в ході взаємодії з педагогами, що представляють у вузі професійну групу; зі спеціалістами, з якими студент контактує в ході практики, і які демонструють професійну правосвідомість та правовідносини; зі студентами, котрі можуть виступати носіями різних типів правосвідомості і правовідносин та впливати на товаришів.

Одним з основних інститутів соціалізації є засоби масової інформації. На даному етапі розвитку інформаційних технологій ЗМІ набувають все більшої поширеності та впливу. Вони мають унікально широке охоплення аудиторії й здатні доносити універсальний за предметом і соціальним наслідком зміст. Саме засоби масової інформації є сьогодні основним джерелом інформування громадян, у тому числі в галузі права. Більш того, ЗМІ є найбільш доступними для широкого загалу каналом поширення правової інформації.

Наразі телебачення, інформаційна система "Інтернет", журнали займають значну частину часу молоді. Багато ЗМІ беруть участь у процесі формування правової свідомості на буденному рівні, виступаючи важливим агентом правової соціалізації [4].

Зміст публікацій і передач, що пропагують право, впливає не лише на раціональний, але й на емоційний компонент правової свідомості – правові цінності та орієнтири, ставлення до права. ЗМІ

прищеплюють споживачам інформації навички законослухняної поведінки, реалізуючи функцію правової агітації, мета якої – спонукати до конкретної дії (поведінки), впливаючи на почуття та емоції особистості.

Участь ЗМІ в правовій соціалізації особистості може мати й дисфункціональний ефект, що знижує рівень правосвідомості громадян. Низькопробні, повні агресії та насилля матеріали ЗМІ знецінюють моральні та правові норми, стимулюють неправову агресивно-насильницьку поведінку [11].

Можливості ЗМІ дозволяють відігравати значну роль у правовій соціалізації, транслюючи як правові знання, так і установки поведінки у відповідності із законом. Широка доступність телебачення, преси, Інтернету, а також порівняно високий рівень довіри до них роблять їх важливими джерелами інформації про право для людей різного віку і соціального статусу. Відповідно, вкрай важливим стає зміст цієї інформації і спосіб її передачі ЗМІ.

Заячковський О.А. зазначає, що в аномічному суспільстві вплив ЗМІ на правову свідомість молоді може бути особливо потужним. В умовах, коли межа між нормою і відхиленням і без того є розмитою, привчання людей до аномальних, девіантних форм поведінки призводить до все більш толерантного ставлення до патології і до все більшого ігнорування норм [2].

Надигіна О.В. розкриває роль інформаційних технологій як одного з важливих факторів, що впливають на правову свідомість. Вона відзначає, що завдяки розвиткові сучасних інформаційних технологій з'являються нові способи впливу на правову психологію. Інформаційні технології розширюють доступ до різноманітної інформації, оскільки всі традиційні засоби впливу на правосвідомість, серед яких ЗМІ, міжособистісне спілкування, правове виховання, правова пропаганда в більшості своїй переносяться у віртуальний простір або дублюються в мережі Інтернет [6]. Для сучасної молоді, яка є основною групою споживачів Інтернет-ресурсу, інформаційні технології поступово стають основним джерелом інформації про право, правову діяльність.

Висновки

Формування правової свідомості особистості відбувається в процесі правової соціалізації шляхом інтеріоризації правових норм, цінностей і вироблення на цій основі відповідного ставлення до явищ правової дійсності.

Основними інститутами правової соціалізації молоді, що навчається, виступають сім'я, яка забезпечує первинну соціалізацію, школа, професійні навчальні заклади, засоби масової інформації. Вплив цих інститутів на молодь має різну потужність та можливості.

Особливістю сучасної сім'ї як інституту правової соціалізації є те, що вона втратила свою ефективність, оскільки на сучасному етапі розвитку українського суспільства характеризується ціннісними "пустотами", пов'язаними з розривом спадковості поколінь.

Школа як інститут правової соціалізації дає в результаті лише фрагментарні правові знання. Вищі навчальні заклади в основному сконцентровані на професійній правовій соціалізації.

На цьому фоні потужним агентом правової соціалізації виступають засоби масової інформації, тим більше, що це досить доступне джерело отримання правової інформації для всіх верств населення. Крім того, слід зазначити, що ЗМІ мають потужний емоційний вплив, що формує основу правової свідомості – емоційне сприйняття правової дійсності, а на цій основі вже вироблення ціннісного ставлення до неї. Але разом із потужним потенціалом засобів масової інформації в рамках правової соціалізації слід відмітити їх не менш потужний деструктивний вплив.

Отже, можемо констатувати, що в ході правової соціалізації на формування правової свідомості молоді, що навчається, здійснюють вплив різні інститути соціалізації і жоден з них не виконує своєї задачі з формування розвиненої правової свідомості. Як наслідок, формування правосвідомості молодого покоління відбувається стихійно, без чіткої програми.

Використані джерела

1. Гулевич О.А. Правосознание и правовая социализация. Аналитический обзор / О.А. Гулевич, Е.О. Голынич. – М.: Международное общество им. Л.С. Выготского, 2003. – 270 с.
2. Заячковский О.А. Проблемы правовой социализации в условиях аномии российского общества / О.А. Заячковский // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2010. – № 9. – С. 15-27.
3. Зырянов М.Ю. К вопросу о месте правосознания среди других форм общественного сознания / М.Ю. Зырянов // Вестник ЮУрГУ. – 2009. – № 32 (165). – С. 116-120.
4. Каландаришвили З.Н. Правовая социализация как условие преодоления деформации правового сознания молодёжи / З.Н. Каландаришвили // Ленинградский юридический журнал. – 2008. – № 1. – С. 106-120.
5. Махрова М.В. Место и роль вуза в правовой социализации студентов / М.В. Махрова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2008. – № 11 (112). – С. 158-164.
6. Надыгина Е.В. Теоретико-правовой анализ влияния информационных технологий на правосознание / Елена Владимировна Надыгина. Автореферат ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2007. – 28 с.

7. Певцова Е.А. Воздействие современной социальной среды на правовое сознание школьной молодежи (теоретико-правовые аспекты) / Е.А. Певцова // Государство и право. – 2006. – № 12. – С. 111-118.
8. Ратинов А.Р. Структура правосознания и некоторые методы его исследования / А.Р. Ратинов // Методология и методы социальной психологии / Отв. ред. Е.В. Шорохова. – М.: Изд-во "Наука", 1977. – С. 201-214.
9. Ратинов А.Р. Правовая психология и преступное поведение. Теория и методология исследования / А.Р. Ратинов, Г.Х. Ефремова. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1988. – 256 с.
10. Самыгин П.С. Семья как институт правовой социализации молодежи в условиях социальной неопределённости развития российского общества / П.С. Самыгин // Общество: политика, экономика, право. – 2007. – № 1. – С. 85-96.
11. Третьякова О.В. СМИ в процессе правовой социализации личности / О.В. Третьякова // Вестник Поморского университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2010. – № 6. – С. 46-51.
12. Хазратова Н. Дослідження суб'єктивної легітимності юридичних норм / Н.В. Хазратова // Психологічні перспективи. – 2003. – Вип. 4. – С. 65-70.

Panchenko T.S.

THE EFFICIENCY OF IMPACT OF VARIOUS LEGAL SOCIALIZING INSTITUTES ON YOUNG PEOPLE WHO ARE STUDYING

The essence of legal consciousness as a result of legal socializing is revealed in the article. It is shown that the most sensitive age to form a stable legal consciousness is adolescence, because at this age the developing of self-consciousness, social consciousness, valuable and legal sets is very intensive. This age group is expanding the range of interactions, the majority of young people is engaged in professional training, which requires not only legal education as a process of the individual's citizenship formation, but also the mastering of professional skills, including legal ones. The importance of socializing agents, including family, educational institutions, the media for the youth legal consciousness formation is outlined in this article. It is shown that the impact caused by the different legal socializing agents on young people who are studying varies. Though family is one of the main agents of legal socializing, it is losing its dominant position. The influence of school legal education has a formal character, as the schoolchildren get basic knowledge and cannot put them into practice because of their early age. Professional educational institutions in the legal socializing of young people play a dual role, as they provide not only legal knowledge and form attitude to them, but they also form the legal competence that is needed for further professional activity. It is shown the role of the media as an active agent of legal socializing which has advantages over other agents because of its accessibility and mass distribution.

Key words: *legal consciousness, legal socialization, institutes of legal socializing, youth.*

Стаття надійшла до редакції 12.09.2013

